

(1880), "Szlachta w świetle własnych opinij" (1880), "Szlachta w świetle opinij XVIII w." (1881), "Wiara w Życiu społeczeństwa polskiego w epoce jezuickiej" (1883), "Kuznica Kołtatajowska" (1885), "Szkoły historyczne w Polsce" (1886), "Waleryan Kalinka" (1887), "Kazimierz Sarochowski" (1889), "Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII" (1891), "Ostatni rok sejma wielkiego" (1896).

39. Корзон Тадеуш /1839–1918/ – польський історик, представник варшавської історичної школи, дійсний член Краківської АН (1902). Закінчив Московський ун-т (1859). За участь у польських патріотичних маніфестаціях висланий до Оренбурга, у 1869 р. повернувся до Варшави. Займався дослідженням економічної історії Польщі. Головні праці: "Внутренняя история Польши при Станиславе Августе" (т. 1–6, 1897–98), "Dola i niedola Jana Sobieskiego" (т. 1–3, Кр., 1898), "Kościeszko" (Кр., [b. z.]).

40. Новодворский В.В. Несколько слов о направлениях в современной историографии (Вступительная лекция, читанная в Университете Св.Владимира) // Киевские университетские известия. – 1909. – №5. – С. 1–20.

41. Там само. – С. 19–20.

42. Там само. – С. 20.

43. Стельмах С. Вказ. пр. – С. 142.

44. Новодворский В.В. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования // Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Т. 30–32. – Нежин, 1914–1918. – С. 1–300.

45. Там само. – С. 1–2.

46. Там само. – С. 231.

О.Л.Іванюк

Етнічний склад міського населення Чернігівської губернії наприкінці XIX ст. за матеріалами опублікованих статистичних документів Російської імперії

Перепис населення 1897 р. вперше в Російській імперії був загальнодержавним. Його програма передбачала збір інформації та глибокий аналіз господарства, соціального та етнічного складу населення, належності громадян до тієї або іншої релігійної конфесії. Статистичні результати перепису були оприлюднені у погубернських томах, які Центральний Статистичний Комітет опублікував на початку XX ст. [1], та загальних зводах [5]. Аспект, який зацікавив багатьох дослідників, – це етнічний склад населення держави наприкінці XIX ст. Такий інтерес був обумовлений тим, що саме перепис 1897 р., до програми якого було внесено питання про рідну мову, дав можливість уперше поррахувати

чисельність людей, які належали до тих або інших національних меншин. Оприлюднені статистичні матеріали, які стосувалися Чернігівської губернії, було покладено в основу наукових праць Русова О.О. [7], Хоменка А. [9], Кабузана В.М., Наулко В.І. [3], Назимко С.П. [4], Погребінської І.М. [6] та багатьох інших. Досліджуючи різні аспекти, які стосувалися життя тогочасного суспільства, автори звертали увагу на загальну чисельність населення окремих губерній Російської імперії, чисельність як міського населення взагалі, так і окремих міст. Особлива увага приділялася певним етнічним групам: українцям, росіянам, євреям тощо.

Опубліковані статистичні матеріали загальноросійського перепису 1897 р. також дають можливість проаналізувати етнічний склад міст Чернігівської губернії.

У 1897 р. чисельність населення Чернігівської губернії становила – 2297854 чол. [1, с. 8]. Згідно з переписними матеріалами, кількість міщан визначалася у 209453 осіб, що становило 9,11% від загального числа жителів губернії [5, с. 4]. Міське населення зосереджувалося у Чернігові, який був адміністративним центром губернії, 14 повітових та 4 позаштатних містах [8]. До останніх належали: Березна, Короп, Нове Місто, Погар. Такі міста, як Чернігів, Любич, Ніжин, Глухів, Новгород-Сіверський, Стародуб та ін., були відомі, починаючи ще з XII ст. Протягом століть вони постійно зростали, а їх територію освоювали різні етнічні групи.

Наприкінці XIX ст. у Чернігівській губернії склалася стійка багатонаціональна спільнота. Найбільш чисельною етнічною групою у містах Чернігівської губернії були українці. Їх кількість, за опублікованими статистичними матеріалами, визначалася у 102184 особи, що відповідно становило 67%. Матеріали перепису 1897 р. зафіксували значну перевагу українців у Ніжині, Чернігові, Борзні, Конотопі.

Перше місце за кількістю українців посідав Ніжин. Їх чисельність, у місті становила 21733 особи. Майже вдвічі менше, ніж у Ніжині, представників цього етносу нараховувалося у Чернігові, Борзні та Конотопі. У Борзні, яка посідала друге місце за чисельністю українців, перепис зафіксував у 10846 осіб. Несуттєво поступалися Борзні Конотоп та Чернігів. У першому статистичні матеріали перепису 1897 р. зафіксували – 10290 осіб, які рідною мовою назвали українську. В адміністративному центрі губернії проживало 10085 українців.

Для інших міст була характерна незначна кількість українців. Їх чисельність не перевищувала 10 тис. осіб на один населений пункт. Так, у Глухові проживав лише 8621 українець. У містах Березна та Кролевець чисельність представників автохтонного етносу визначалася відповідно у

8349 та 8328 осіб. Наступне місце за кількістю українського населення посідав Короп. Тут проживало 5309 осіб. Деяко менше українців нараховувалося у Сосниці. Їх чисельність сягала 5068 чол. Взагалі відсутні були представники автохтонного народу у Новому Місті та Погарі. В інших містах чисельність українців складала від 23 осіб (у Мглині) до 4884 чол. (у Новгороді-Сіверському). Так, у Острі проживало 3229 чол., Козельці – 2834 чол., Городні – 2349 чол. У Стародубі чисельність українців становила 133 особи. У межах цього міста, на відміну від інших, вони посідали лише третє місце й кількісно поступалися росіянам та євреям. У Мглині та Суражі українці займали четверте місце. Їх чисельно випереджали росіяни, євреї та білоруси. Таким чином, на межі ХІХ–ХХ ст. у більшості міст Чернігівської губернії спостерігалася домінанта українського за походженням населення.

Чисельне представництво у містах губернії мали євреї. Незважаючи на те, що у 1632 р. їм забороняли жити у Чернігівському та Сіверському воєводствах, а під час Визвольної війни 1648–1657 рр. були частково винищені, – вони займали друге місце в етнічному складі. Їх кількість становила 54401 особу. Зосередження їх у містах пояснювалося тим, що Чернігівська губернія входила до, встановленої указом від 30 травня 1835 р., "смуги осілості". Згідно з цим їм було заборонено селитися за межами міст і містечок [6, с. 125]. Значну кількість євреїв перепис зафіксував у Чернігові та Ніжині. В адміністративному центрі губернії нараховувалося 8780 осіб. У Ніжині проживало 7578 чол., які належали до цієї етнічної групи.

Майже не відрізнялися між собою за кількістю євреїв Стародуб, Погар та Конотоп. Їх чисельність у цих містах становила відповідно: 4897, 4459 та 4415 чол. Ще менше євреїв, а саме – 3837 осіб, проживало у Глухові. Інші міста нарахоували від 67 до 3787 чол. Так, у Новгороді-Сіверському проживало 2941 чол., у Мглині – 2675 чол. Єдиним містом, де євреї мали домінанту, випереджаючи чисельно представників інших народів, був Сураж. Тут вони складали 60% населення, а їх кількість визначалася у 2400 осіб.

У Мглині, Новозибкові, Новому Місті, Стародубі, Погарі євреї посідали третє місце, поступаючись українцям та росіянам. Найменша їх кількість була зафіксована у Новому Місті. Взагалі, про Нове Місто можна говорити як про населений пункт з унікальним етнічним складом, адже він обмежувався наявністю представників двох народів: євреїв та росіян.

Серед переважаючих етнічних груп міського населення Чернігівської губернії третє місце за чисельністю посідали росіяни. Їх кількість

становила 48527 осіб. Це було удвічі менше, ніж українців, та у 1,1 раз менше, ніж євреїв. Присутність чисельної етнічної групи росіян у регіоні була обумовлена історико-географічними причинами: близькістю до Російської імперії, колонізаційними прагненнями населення та політикою держави, спрямованою на включення до свого складу українських земель.

Більше половини їх зосереджувалася у трьох містах губернії: Новозибкові, Чернігові та Стародубі. У Новозибкові кількість росіян становила 11055 чол. Дещо менше їх було у Чернігові. В адміністративному центрі губернії проживало 7985 осіб, що визнавали рідною мовою великоросійську. Несуттєво поступався йому Стародуб. Тут нараховувалося – 7255 чол. росіян. Інші міста мали на своїй території від 77 чол. (у Коропі) до 4840 чол. (у Мглині). Так, у Конотопі переписом було зареєстровано 3565 чол. росіян, у Ніжині – 2366 осіб, а у Глухові – 2217 чол.

До переважаючих етнічних груп належали білоруси. У містах Чернігівської губернії їх нараховувалося 1925 осіб. 50,8% міських жителів, що належали до цієї етнічної групи, зосереджувалися у Суражі. Кількість білорусів тут становила 978 осіб, і вони чисельно поступалися лише євреям. У 3,2 рази менше, ніж у Суражі, їх проживало у Новозибкові. За даними перепису 1897 р., на території міста було зареєстровано 303 особи, які визнали рідною мовою білоруську. У Конотопі наприкінці XIX ст. проживало 263 представника цього етносу, у той час як у Чернігові зосереджувалося лише 109 чол. Чисельність білорусів у кожному з інших міст Чернігівської губернії варіювалася від 1 особи (у Козельці) до 75 осіб (у Мглині). Так, у Березні проживало – 60 чол., у Ніжині – 46 чол., Глухові – 29 чол. Узагалі відсутні білоруси були у Новому Місті та Погарі.

Несуттєво поступалися білорусам за чисельністю поляки. Їх кількість становила 1297 осіб, і вони не мали переваги у жодному з міст. Найбільше поляків проживало у Чернігові. Їх кількість тут визначалася переписними матеріалами у 374 особи. Відносно чисельною була польська національна меншина Ніжина. Місто посідало другу сходинку після адміністративного центру губернії. У Ніжині було зареєстровано 238 поляків. Майже на 100 осіб менше їх було у Конотопі. У цьому місті матеріали Загально-російського перепису населення 1897 р. визначили чисельність поляків у 139 осіб. Незначна їх присутність спостерігалася у Новозибкові, де польська община нараховувала 97 чол.

Майже не відрізнялися за кількістю поляків Козелець, Глухів та Городня. Їх чисельність становила, відповідно – 77, 75 та 74 чол. У інших містах губернії кількість поляків не перевищувала 56 чол. на один населений пункт. Так, у Острі жило 43 особи, у Новгороді-Сіверському –

31 чол., у Борзні – 29 чол. Найменше поляків було зафіксовано переписом у Коропі. Тут перебувало лише дві особи, які належали до цієї етнічної групи. Взагалі відсутні поляки були у Новому Місті та Погарі.

Перепис 1897 р. зафіксував 390 осіб, які належали до німецької національної меншини. Переважна більшість їх зосереджувалася у трьох містах Чернігівської губернії: Чернігові, Ніжині, Конотопі. У жодному з них німці не були домінуючою етнічною групою. Найбільше – 111 чол., їх зосереджувалося у Чернігові. Дещо менше німців за походженням, а саме – 72 чол. було зафіксовано у Ніжині. У Конотопі проживало 50 осіб., у Новозибкові – 36. У Глухові нараховувалося всього 32 чол., які рідною мовою зазначили саме німецьку. Інші міста зосереджували на своїй території незначну кількість тих, хто належав до означеної етнічної групи. Всього по дві особи було відмічено у Березні та Кролевці. Одна особа проживала у Сосниці. Не зареєстрував перепис німців у таких містах, як Короп та Нове Місто.

Крім переважаючих етнічних груп, у містах Чернігівської губернії перебували представники татарського, французького, башкирського, грецького, сербського та ще 16 народів. Найбільш чисельними серед них були татари. Їх кількість у містах губернії становила 284 чол. Дещо менше – 130 осіб – було башкирів.

Також наприкінці XIX ст. у містах Чернігівської губернії перебували: 71 француз, 29 з яких були іноземними підданими, та 44 чол. циган. Представники інших етносів нараховували 63 особи. Це болгари, литовці, латиші, італійці, шведи, англійці, албанці, вірмени, фіни, естонці, чуваші.

Таким чином, згідно з опублікованими статистичними даними загальноросійського перепису 1897 р., переважаючими етнічними групами у містах Чернігівської губернії були українці, євреї, росіяни, білоруси, поляки, німці. Інші народи становили так званий етнічний фон, суттєво не впливаючи на етнічний склад населення міст губернії.

Таблиця 1

**Розміщення переважаючих національних груп
у містах Чернігівської губернії [1; 2]**

(за матеріалами Загальноросійського перепису населення 1897 р.)

Міста	Росіяни	Українці	Білоруси	Євреї	Німці	Поляки
1	2	3	4	5	6	7
Чернігів	7985	10085	109	8780	111	374
Березна	144	8349	60	1354	2	6

1	2	3	4	5	6	7
Борзна	109	10846	13	1515	7	29
Глухів	2217	8621	29	3837	32	75
Городня	604	2349	24	1248	7	74
Козелець	468	2834	1	1632	17	77
Конотоп	3565	10290	263	4415	50	139
Короп	77	5309	2	865		2
Кролевець	209	8328	5	1815	2	12
Мглин	4840	23	75	2675	3	4
Ніжин	2366	21733	46	7578	72	238
Новгород-Сіверський	1296	4884	3	2941	11	31
Нове Місто	1421	–	–	67	–	–
Новозибків	11055	70	303	3787	36	97
Остер	399	3229	7	1596	18	43
Погар	3800	–	–	4459	6	–
Сосниця	158	5068	2	1840	1	15
Стародуб	7255	133	5	4897	10	56
Сураж	559	33	978	2400	5	25
Всього	48527	102184	1925	54401	390	1297

Література

1. Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Товарищества "Народная польза", 1905. – Т. 48. – 344 с.
2. Города и население в уездах империи. 2000 и более жителей. – СПб.: Тип.-лит. Н.А.Ныркіна, 1905. – 108 с.
3. Кабузан В.М., Наулко В.І. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. – №6. – С. 56–68.
4. Назимко С.П. Участь міських верств населення України у національно-визвольному русі (1905–1907) / Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка. – Київ, 1994. – 213 с.
5. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – СПб.: Тип.-лит. Н.А.Ныркіна, 1905. – Т. 2. – 268 с.
6. Погребінська І.М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кін. ХІХ – поч. ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1996. – №4. – С. 124–132.
7. Русов А.А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов: Тип. Губернского земства, 1898. – Т. 1. – 437 с.; Русов А.А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов: Тип. Губернского земства, 1899. – Т. 2. – 327 с.
8. Список населенных мест Черниговской губернии по данным 1901 г. – Чернигов, 1902. – 188 с.
9. Хоменко А. Населення України 1897–1927 рр. Популярна розвідка за попередніми підсумками перепису населення 17.XII.1926 р. – Харків, 1927. – Урядова друкарня ім. товариша Фрунзе. – 79 с.